

**ARAŞTIRMACILARIN VE LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN
GÖRÜŞLERİ İŞİĞİNDA
E-DEVLET EĞİTİMİNDE GÜNCEL GELİŞMELER***

CONTEMPORARY DEVELOPMENTS IN E-GOVERNMENT
EDUCATION IN THE LIGHT OF OPINIONS OF RESEARCHERS
AND UNDERGRADUATE STUDENTS

H. Serkan AKILLI¹

Cenay BABAOĞLU²

M. Akif DEMİRCİOĞLU³

ÖZET

Bu çalışmada e-devlet projelerinde karşılaşılan başarısızlıklarda insan faktörünün ve eğitimin önemine değinilerek Türkiye’deki kamu yönetimi bölümlerinde e-devlet eğitiminin durumu incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler kamu yönetimi bölümlerinin müfredatlarının incelenmesi, lisans düzeyinde sorumlu öğretim üyelerine yönelik olarak yapılandırılmış mülakat ve soru formu uygulaması ve kamu yönetimi lisans öğrencileri ile gerçekleştirilen anketlerden elde edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen en önemli bulgu, kamu yönetimi bölümlerinde bilişim teknolojileri ve e-devlet konularında önemli bir eksikliğin olmasıdır. Disiplinlerarası bir bakış açısıyla e-devlet derslerinin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi gerektiği savunularak çeşitli öneriler getirilmiş, ancak bu yapılırken benzeşim (izomorfizm) riskine dikkat edilmesi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *E-Devlet Eğitimi, Kamu Yönetimi Bölümleri, Müfredat Geliştirme, Bilişim Teknolojileri*

* Bu makale yazarların ICEGOV 2012 Konferansında sundukları “E-Government Education at the Public Administration Departments in Turkey” başlıklı bildirisinin kapsam ve içerik olarak genişletilmiş versiyonudur.

¹ Nevşehir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Yrd.Doç.Dr

² Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Arş.Gör.

³ Indiana Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları Analizi Programı, Doktora öğrencisi.

ABSTRACT

This study emphasizes the importance of human factors and education in success of e-government projects and investigates the current status of e-government courses at public administration departments in Turkey. The data was acquired through an investigation of curriculums, semi-structured interviews with academics, and a questionnaire which was applied to undergraduate public administration students. The results show a significant deficit about e-government and IT education at the public administration departments. It is argued that e-government courses should be developed both qualitatively and quantitatively, and it is emphasized that the risk of isomorphism should be avoided.

Key Words: E-government Education, Public Administration Departments, Curriculum Development, Information Technologies

GİRİŞ

En geniş anlamda devlet/vatandaş/özel sektör ve diğer devletlerarasındaki iş süreçleri ve hizmet sunumlarının elektronik ortamda gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilecek e-devlet kavramı, yönetimler için önemli olanaklar sağlamaktadır. İşlem maliyetlerinin düşürülmesi, vatandaş ve devlet kurumları arasındaki iletişimin kolaylaştırılması, şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması gibi beklentiler, e-devlet uygulamalarının hızla yayılmasına yol açmıştır. Ancak e-devlet uygulamaları olanakların yanı sıra bir takım riskleri de taşımaktadır. Bu risklerden en önemlisi yüksek bütçelerle oluşturulan e-devlet projelerinin uğradıkları başarısızlıklar ve düşük kullanım düzeyleridir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde benzer sorunlar yaşanmaktadır. 2003 yılında kalkınmakta olan ülkelerdeki e-devlet projelerinin başarı düzeylerini araştıran bir çalışma, projelerin ancak %15'inin başarılı olduğunu, %35'inin tamamen başarısız, %50'inin ise kısmen başarılı olduğunu göstermiştir (Heeks, 2003:2). Diğer yandan Avustralya, Yeni Zelanda, Hollanda ve Birleşik Krallık gibi e-devlet uygulamalarında öncü ülkelerde vatandaşların e-devlet uygulamalarını kullanmakta isteksiz davrandıkları görülmektedir. Örneğin Gauld et.al (2010:177, 184-185), e-devlet literatüründe talep boyutunun, diğer bir deyişle, e-devlet uygulamalarını kullanacak olan kişiler üzerine araştırmaların azlığını belirtmekte ve kendi gerçekleştirdikleri çalışmada Avustralya ve Yeni Zelanda'da kırsal ve kentsel alanlarda dijital bir bölünmeden bahsetmekte ve vatandaşların idare ile olan ilişkilerinde çoğunlukla kişisel iletişimi tercih ettiklerini belirtmektedir. Kuşkusuz e-devlet uygulamalarının kullanım seviyelerindeki düşüklük yalnızca talep boyutu ile ilgili görülemez. Van Deursen et.al. (2006) internet erişimi konusunda ileri düzeyde bir ülke olmasına rağmen erişimle ilgili sorunların yaşandığını ama daha da önemlisi

e-devlet uygulamalarının geliştirilmesinde kullanıcıların ihtiyaç ve iletişim teknolojisi kullanım biçimlerinin dikkate alınmadığını ileri sürmektedir. Kolsaker & Kelly (2008) ise İngiltere’de yaptıkları bir araştırmada halkın demokratik süreçler açısından e-devlet uygulamalarına yoğun bir destek göstermediklerini bulmuştur. Bu örneklerin gösterdiği gibi, e-devlet uygulamalarının başarı/başarısızlık faktörleri sistem tasarımı, teknolojik alt yapı, toplumsal etkenler, kamu yönetiminde örgütsel değişim (kurum ve personel), kamu/özel sektör ilişkileri, siyasal faktörler gibi çok sayıda değişkenden oluşmaktadır. Bu iç içe sorun alanlarından her biri disiplinler arası işbirliği ile üzerinde çalışılması gereken konular olmakla birlikte çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle burada söz konusu faktörlerden e-devlet eğitimi konusu ele alınmıştır. Garson’un (2006:400) söylediği gibi, bu teknolojileri kullanmaya yönelik isteklilikle bu konulardaki eğitime ayrılan dikkat arasında bir dengesizlik göze çarpmaktadır. İlgili aktörlere yönelik e-devlet ve bilgi teknolojileri konusundaki eğitime gerekli yatırımların yapılmaması ve destek personeli eksikliği, uygulamaların başarısızlığa uğramasında öne çıkan bir neden olarak görülmektedir. E-devlet eğitiminde karşılaşılan bu durumun çeşitli nedenlerinden bahsedilebilir. Sağlayıcı firmaların uygulayıcılara yönelik eğitim hizmetlerini kaçınılması gereken bir ek maliyet olarak görmesi, e-devlet konularının çok farklı düzey ve alana yönelik tasarlanması sorunu, kamu yönetiminde kullanılan temel eğitim yöntemi olan hizmet içi eğitimlerin amaçlarına uygun olarak sınırlı konu, kişi ve süreler içinde gerçekleştirilmesi, geniş kesimlerin eğitim masraflarının üstlenilmek istenilmemesi e-devlet eğitiminin önündeki engellerden bir kaçısı olarak gösterilebilir (Garson, 2006: 400).

Bu noktada farklı aktörlere erişim olanağı bulunan yüksek öğretim kurumlarının rolü kritik bir önem kazanmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve toplumsal yapıları etkileri de bu gelişmeleri tetiklemekte, öğretim sisteminin değişimini zorunlu kılmaktadır (Bensghir & Yıldız, 2003; Perry, 2001). Söz konusu toplumsal ve teknolojik değişimler kamu yönetimi bölümlerinde de yeni ihtiyaçlar doğurmuştur. Fountain’ın (2001:4-10) klasik eserinde açıkladığı gibi, kamu yönetimi sistemleri kendilerini çevreleyen teknolojik çevreden hem örgütsel hem de siyasal düzeylerde derinden etkilenmektedir. Bu nedenle kamu yönetimi bölümlerinin bilişim teknolojileri ve e-devlet müfredatlarının geliştirilmesi veya var olan programların kamu kurumları ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda güncelleştirilmesi konusunda başat bir rol almaları gerektiği bilgisayar teknolojisinin gelişimine paralel olarak birçok araştırmaçı tarafından dile getirilmiştir. Öyle ki Kiel (1986:590), 1967 ve 1974 yıllarında bilgisayar eğitimi ve enformasyon bilimi gibi bileşenlerin kamu yönetimi eğitim programlarında yer almasına yönelik önerilerden bahsetmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan National Association of Schools of Public Affairs and Administration (NASPAA)

(Ulusal Kamu Yönetimi Okulları Birliği) 1983 yılında kamu yönetimi eğitiminde bilgisayarlar üzerine bir komite oluşturmuş ve 1985 yılında yayınladığı raporda lisansüstü kamu yönetimi öğrencilerine yönelik eğitim önerileri getirmiştir. Bu öneriler 1) tüm lisansüstü kamu yönetimi öğrencilerinin bilgisayar kullanımı konusunda bir ders almalarının önkoşul haline gelmesi, 2) lisansüstü kamu yönetimi öğrencilerinin bilgisayar uygulamalarını yönetim için etkin bir biçimde kullanabilmelerini sağlayacak bir ders almaları, 3) bazı okulların bilişim-yönetim alanında yoğunlaşması ve 4) bilgisayar bilgisinin kamu yönetiminin muhasebe, finans, bütçe ve personel gibi diğer temel derslere yaygınlaştırılması olarak sayılabilir (Kraemer & Northrop, 1989:447). 1988 yılından itibaren bu öneriler akreditasyon için kullanılmaya başlamıştır. Erken dönemli bu girişimlere rağmen kamu yönetimi bilgisayar ve bilişim teknolojileri eğitiminin difüzyonunun uzun bir süreç olduğu söylenebilir. Northrop (1999:19), kamu yönetimi bölümlerinde verilen bilgisayar ve bilişim teknolojileri derslerinin nicelik olarak 1988 yılından itibaren hızla arttığını, ancak asıl önemli olanın bu derslerde öğrencilerin kazandıkları beceriler olduğunu vurgulamaktadır. Northrop (1999: 13-14) kamu yönetimi alanındaki hakemli dergiler ve ders kitapları üzerine yaptığı incelemede bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin öneminin tüm kesimler tarafından kabullenilmekle birlikte, bilimsel dergilerin ve ders kitaplarının konuya gerektiği kadar önem vermediğini saptamıştır. Pavlichev (2004:284) çok daha yakın zamanda ABD'deki yirmi önde gelen üniversitenin kamu yönetimi programlarında yaptığı bir araştırmada programların %45'inin e-devlet veya enformasyon teknolojilerini konsantrasyon dalı olarak sunduğunu, programların %50'sinin öğrencilerini bu dersleri almak için diğer bölümlere yönlendirdiğini ve yalnızca %10'unun e-devlet derslerini kor müfredata eklediklerini bulmuştur.

İnternet devrimi sonrasında bilişim teknolojilerindeki sıçrama ve e-devlet uygulamalarının kurum bazında basit uygulamalardan yönetim süreçlerinin tümüne yayılan entegre bir düzleme taşınması, kamu yöneticilerinin IT becerilerini önplana çıkarmış ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren yeni bilişim teknolojilerinin toplumlara ve kurumlara difüzyonuna paralel olarak yüksek öğretim kurumları öğrenciler, kamu yöneticileri, halk kesimleri ve spesifik konular ve uzmanlık alanlarına yönelik halk eğitim programları, lisans, yüksek lisans ve doktora programları oluşturarak e-devletle ilgili eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik girişimler başlatmışlardır (Augustinaitis & Petrauskas, 2004:453; Biasotti & Nanucci, 2004:61-62; Park & Park, 2006:539). Değişen teknoloji ile birlikte kamu yönetimi programlarına yönelik öneriler de güncellenmiş, yalnızca basit bilgisayar okur-yazarlığı veya basit bilgisayar programlarının yerine yeni işbirliği ve hizmet biçimleri, ağ toplumunda çalışmanın gerektirdiği beceriler, enformasyon teknolojilerinin örgütsel çıktıları, karar alma süreçlerinde bilgi teknolojileri gibi çok çeşitli konuların eğitim programlarında yer edinmesi

gerektiği öne sürülmüştür (Pavlichev, 2004:280; Dawes, 2004:7; Kim & Layne, 2001:233-234).

Bu çerçevede çalışmada öncelikle Türkiye’de e-devlet uygulamalarının arz ve talep tarafları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak, e- devlet konusundaki eğitim eksikliğine vurgu yapılmıştır. Daha sonra e-devlet eğitiminde önemli rol üstlenmesi gerektiğini savunduğumuz kamu yönetimi bölümlerindeki e-devlet derslerinin durumu yürütülen araştırmanın sonuçları ışığında tartışılmıştır.

1. E-DEVLET UYGULAMALARINDA ARZ VE TALEP TARAPLARI İLE EĞİTİM İHTİYACI

E-devlet eğitiminde yükseköğretim kurumları ve özelde kamu yönetimi bölümlerinin rolüne değindikten sonra bu bölümde Türkiye’de e-devlet uygulamaları konusunda genel bir çerçeve çizilmiştir. Bunu yapabilmek için e-devlet uygulamalarının arz ve talep tarafları ile ilgili kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. İlk olarak arz tarafı ele alındığında, bilgi teknolojileri kullanımı, elektronik sistemler ve teknoloji politikaları oluşturma konusunda önemli bir birikimin olduğu söylenebilir. Çukurçayır ve Çelebi’nin (2009:67) belirttiği gibi, Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşlarının bilgisayarlı sistemleri kullanmaya başlaması 1960’lı yıllara kadar uzanmaktadır. 1980’lere gelindiğinde ise bilgisayar sistemleri yaygınlaşmış, bu gelişmeye paralel olarak kamu kurumlarının bünyesinde Bilgi İşlem Merkezleri kurulmaya başlanmış, 1983 yılında yeni gelişen teknolojiler kapsamında gerekli kurumsal ve yasal altyapıların hazırlanması amacıyla Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. 1993 yılında internet ile tanışan Türkiye’de 1990 sonlarında e-devlet çalışmaları başlatılmış, bu kapsamda TBMM çatısı altında Bilgi ve Bilgi Teknolojileri Grubu oluşturulmuştur (Çukurçayır & Çelebi, 2009:68). 1997-1999 yılları arasında gerçekleştirilen Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı Projesi ile enformasyon politikalarının belirlenmesi amacıyla durum tespiti ve politika önerileri geliştirilmiş, 1998 yılında kamu kurumlarında kullanılan bilgisayar sistemlerinin koordinasyonu ve karşılaşılan teknik ve mali sorunların aşılması amacıyla Başbakanlık Müsteşarının başkanlığında kamu kurum ve kuruluşlarının katılımı ile Kamu-Net Üst Kurulu ve Kamu-Net Teknik Kurulu oluşturulmuştur (Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Dairesi, 2012). 1998 yılında ilk e-devlet uygulamalarından VEDOP ve MERNİS projeleri başlatılmıştır. 2000’li yıllarda bilgi toplumu ve e-devlet çalışmalarına AB ve Avrupa Komisyonu eylem planlarının yön verdiği söylenebilir. AB üyesi ve aday ülkeler de bilgi toplumuna geçiş stratejileri bağlamında yoğun eylem programlarını izlemektedir. E-Avrupa, E-Avrupa + eylem planlarının ardından günümüzde bu süreç Dijital Ajanda kapsamındaki 2011-2015 Eylem Planı Çerçevesinde yürütülmektedir. Türkiye de sözü edilen anlaşma

ve planların bir tarafı olarak uzun, orta ve kısa vadeli ulusal bilgi toplumu stratejilerini oluşturmakta (Vizyon 2023, E-Türkiye Girişimi, E-Türkiye, Bilgi Toplumu Stratejisi 2006-2010), kurumsal ve yasal düzeylerde (E-imza, Bilgiye Erişim Hakkı, Kişisel Bilgilerin Korunması, Elektronik Haberleşme Kanunu, Bilişim Suçları ile Mücadele Kanunu gibi) e-devlet çalışmalarını sürdürmektedir (European Commission, 2012). E-Türkiye ve arkasından E-Dönüşüm Türkiye eylem planları çerçevesinde 2008 yılında e-devlet hizmetlerinin tek bir noktadan sunulduğu e-devlet kapısı faaliyete geçmiştir ve 2010 yılında değişik kurumların 246 hizmeti internet üzerinden sağlanmaya başlanmıştır. Bu hizmetlerin bir kısmı uygulamalar aracılığıyla cep telefonları üzerinden de mobil olarak sunulmaktadır. Kuşkusuz e-devlet çalışmaları merkezi yönetim uygulamaları ile sınırlı değildir. Yerel yönetimler de, önemli sorunlarla karşılaşmakla birlikte, teknik yeterlilikleri ölçüsünde e-belediyeçilik hizmetlerini sunmaya çalışmaktadırlar. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2011:10) tarafından 2.666 belediye ve 81 il özel idaresinin katılımıyla gerçekleştirilen bir anket çalışması, il özel idarelerinin tamamının, belediyelerin ise %74'ünün bir web sitesi olduğunu göstermektedir. Diğer yandan TÜRSAT, TÜBİTAK, TÜİK ve bilgi toplumu ve teknolojileri alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri de e-devlet uygulamalarının yürütülmesi, izlenmesi ve politikaların belirlenmesi konularında etkin rol oynamaktadır.

E-devlet alanında “arz” ayağının belirli bir olgunluk düzeyinde olduğu söylenebilir. Ancak “talep yönü” için aynı ifadeyi kullanmak güçtür. Birleşmiş Milletler E-Devlet Kalkınma Veritabanı verilerine göre 2010 yılında Türkiye e-devlet gelişmişlik indeksinde 69. Sırada yer alırken, 2012 yılında 11 sıra gerileyerek 80. sıraya düşmüştür (UNPAN, 2012). Bu düşüşün altındaki temel faktörün ise düşük kullanım oranları ve e-katılım konusundaki yetersizlikler olduğu ileri sürülebilir. Vatandaşların e-devlet hizmetlerini kullanabilmesi için öncelikle internete erişimleri olup bu teknolojiyi kullanabilmeleri, ihtiyaçlarına yönelik hizmetlere ulaşabilmeleri ve devlet kurumları ile olan işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştirmeye olumlu bakmaları gerekmektedir. İnternet kullanımında son on yılda önemli bir artış söz konusu olmakla birlikte DPT 2011 yılı Bilgi Toplumu İstatistiklerine göre 16-74 yaş arası nüfusun %58'i hiç internet kullanmamıştır. Hanelerde internete erişim oranı %41,6 iken AB-27 ortalaması %70'dir. Diğer yandan Türkiye'de son üç ay içinde internet kullananların oranı 37,6 iken bu oran AB-27 ortalamasında %69'dur. İnternete erişim ve internet kullanımı açısından kırsal/kent, yaş, eğitim ve cinsiyet açısından da önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Vatandaşların e-devlet hizmetlerini kullanma oranlarının da istenilen düzeyin çok altında olduğu söylenebilir. 2010 yılı verilerine göre AB tarafından belirlenen yirmi e-devlet hizmetinin sunumu konusunda Türkiye (%88,75) yirmi yedi ülke ortalamasının üzerinde (%84,28) yer alırken, %9 olan vatandaşların bu

hizmetleri kullanma oranı ortalamanın son derece altındadır (%30) (Eurostat, 2012). DPT istatistiklerine göre bu düşük kullanım oranlarının altında vatandaşların kamu kurumlarındaki işlemlerini yüz yüze gerçekleştirme isteği yatmaktadır. Ancak son yıllarda, ihtiyaç duyulan hizmetlerin internet üzerinden sunulmaması da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (DPT, 2011:84). Buna ek olarak e-devlet hizmetlerinin e-katılım boyutunun göz ardı edildiği ileri sürülebilir. Yine Birleşmiş Milletler verilerine göre Elektronik Katılım İndeksinin ortalama değeri 0,268 iken, Türkiye’de bu rakam 0,053 olarak tespit edilmiştir (UNPAN, 2012). Karkın ve Çalhan’ın (2011:59-60) il ve il özel idarelerinin web sitelerini katılımcılık yönünden inceledikleri ve elektronik ortamda katılımcı şeffaf ve hesap verebilir bir e-katılım olgusunun oluşturulmadığını iddia ettikleri çalışmanın sonuçları da bu veriyi destekler niteliktedir.

Özetlemek gerekirse, önemli yatırımların yapıldığı e-devlet uygulamalarının kendilerinden beklenen yararları sağlayabilmesi için bu hizmetlerin kullanımının geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için ise hizmetlerin tanıtımı ve kullanımına yönelik olarak e-devlet eğitimlerinin gerçekleştirilmesi önerilebilir (Medeni, Balcı, & Dalbay, 2009:9). E-devlet eğitiminin çeşitli düzeylerinden bahsetmek olanaklıdır. Genel bir ayırım yapmak gerekirse öncelikle tasarımcılar ve kullanıcılar olmak üzere ikili bir ayırım yapılabilir. Kullanıcılar ise kendi arasında kamu kurumları, özel sektör ve vatandaşlar olarak üçlü bir sınıflandırma ile gösterilebilir. Örneğin sistem tasarımı alanında çalışan bir uzmanın bu sistemi kimler için tasarladığı konusunda bilgi sahibi olması gerektiği gibi kurumlarını teknolojik değişime hazırlayacak ve bu değişimi yönetecek kamu yöneticilerinin de kullandıkları sistem hakkında belirli düzeylerde bir takım teknik ve yasal konuları bilmesi gerekecektir. Diğer yandan özel sektör ve vatandaşlardan oluşan kullanıcıların kendileri için oluşturulan bu hizmetlerden nasıl yararlanabileceklerini bilmeleri amaçlanan çıktılara ulaşılması için yaşamsal öneme sahiptir. Değişen teknolojiye paralel olarak Türkiye’de de yüksek öğretim kurumları e-devlet konusunda eğitim ve araştırma yapan birimler oluşturulmuştur. Bunlara örnek olarak özellikle kamu yöneticilerine e-devlet konularında yüksek düzeyli eğitimler veren ve belirli konularda seminerler düzenleyen TODAİE bünyesindeki EDMER ve ODTÜ E-Devlet Araştırma ve Uygulama Merkezi gösterilebilir (Babaoğlu & Demircioğlu, 2012: 136). Günümüzde üniversitelerin tamamında temel bilgi teknolojileri kullanımına yönelik dersler bulunmakta; kamu yönetimi, işletme, bilgisayar mühendisliği, iletişim, enformatik gibi farklı bölümlerde bilişim teknolojilerinin değişik boyutlarını inceleyen ve e-devlet konularını ele alan dersler sunulmaktadır. Bunlara ek olarak bir takım sivil toplum örgütleri de e-devlet uygulamalarının yaygınlaşması amacıyla çalışmalar yapmakta, konferans ve seminerler düzenlemektedir.

Ancak bu kurumların e-devlet eğitimi ile ilgili çalışmalarını önemli katkılar sunmakla birlikte giderek büyüyen “talep yönü” karşısında yetersiz kalabilmektedir. Çalışma kapsamında internet üzerinden gerçekleştirilen bir anket çalışması Türkiye’deki e-devlet eğitimi ihtiyacı konusunda ışık tutucu ipuçları sunmaktadır. ARBİS araştırmacı veri tabanında ilgi alanı olarak “e-devlet” anahtar kelimesini kullanan araştırmacılar ve bilgi toplumu alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerine gönderilen bir anket, katılımcıların vatandaşlar arasında ve özel sektör / kamu sektörü çalışanları içinde hangi kesimlerin öncelikle e-devlet konusunda eğitim görmesi gerektiği yönündeki görüşlerini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. 19.10.2011 tarihinde “e-devlet” anahtar kelimesiyle yapılan tarama 380 sonuç göstermiştir. Araştırmacıların çoğunluğunu ise mühendislik fakültelerinde görevli öğretim elemanları oluşturmaktadır. Diğer yandan ARBİS kayıtlarında “e-devlet” ile ilgili özel sektörde görevli araştırmacıların sayısı 355’tir. Bir başka deyişle önemli sayıda araştırmacının e-devlet ile ilgili alanlarda çalıştığı ileri sürülebilir. Ankete 84 katılımcı cevap vermiş, bu anketlerden 4’ü elenerek, 80 anket analiz edilmiştir. Anketten elde edilen veriler kuşkusuz bir genelleme imkânı vermemektedir. Ancak katılımcıların görüşleri yine de e-devlet konularında Türkiye’deki eğitim ihtiyacının boyutlarını göstermek açısından kullanılabilir. 80 katılımcıdan 22’si özel sektörde ve 30’u kamu kesiminde görevli iken üniversitelerde görevli öğretim elemanlarının sayısı 28’dir. Elde edilen verilere göre toplumun geneli düşünüldüğünde araştırmacıların %65’i 18-35 yaş aralığındaki bireylerin e-devlet konularında eğitim alması gerektiğini düşünmektedir. Eğitim durumu açısından araştırmacıların %76,3’ü ilköğretim ve lise eğitimi almış kişilerin e-devlet konusunda öncelikli eğitim almaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Köy ve ilçelerde yaşayan vatandaşların e-devlet ile ilgili konularda öncelikli olarak eğitim alması gerektiğini düşünen araştırmacıların oranı ise %68,8’dir. Özel sektör ve kamu çalışanları arasında hangi kesimlerin öncelikli olarak e-devlet ile ilgili eğitim alması gerektiği sorulduğunda araştırmacıların %45’i özel sektör çalışanları için 26-35 yaş aralığını, %41,3’ü ise kamu çalışanları için aynı yaş aralığını ifade etmişlerdir. Yönetim düzeyi açısından orta düzey yöneticiler hem kamu (%56,3) hem de özel sektör (%58,8) için hedef kitle olarak görülmektedir. Özel sektör için mühendislik ve mimarlık sektörlerinde çalışanlar (%43,8) ve ardından esnaf ve sanatkârlar (%21,3), kamuda ise yardımcı hizmetler (%51,3) ve ardından istihbarat (%16,3) ve avukatlık(%15) sınıfında çalışanlar öncelikle e-devlet eğitimi alması gereken sınıflar olarak gösterilmektedir.

Sonuç olarak, anket verilerinin de gösterdiği gibi, Türkiye’de tasarımcılar, uygulayıcılar ve kullanıcılar bazında geniş kapsamlı bir e-devlet eğitimi gündemi oluşturulması gerektiği söylenebilir. Ancak, takdir edileceği gibi, bu gündem hem içerik hem kapsam olarak bu çalışmada yer alamayacak kadar geniştir. İzleyen bölümlerde bu geniş kapsamlı eğitim gündeminin yalnızca bir bileşeni olarak, konumuzun odağını oluşturan, Türkiye’deki kamu

yönetimi bölümlerinde e-devlet eğitiminin durumu ile ilgili çalışmamızın sonuçları sunulmuştur.

2. KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMLERİNDE E-DEVLET EĞİTİMİ

Literatür bölümünde belirtildiği gibi kamu kurumları hem makro düzeyde toplumsal ve teknolojik değişimlerden hem de e-devlet uygulamalarından birinci derecede etkilenmektedir. Bu kurumlarda görev yapan kamu görevlileri e-devlet uygulamalarının uygulamacıları ve kullanıcıları durumundadırlar. Günümüzde kamu kurumları bir bilgisayar sistemine bağlı çalışmakta, diğer kamu kurumları ile veri paylaşmakta veya ulusal veri tabanlarından yararlanmaktadır. Bu nedenle kamu yöneticilerinin işlettikleri sistemlerin teknik, yasal ve örgütsel boyutları konusunda bilgi sahibi olmaları gerektiği kuşkusuzdur. Ancak kamu yöneticilerinin hizmet içi eğitimler yoluyla bu konularda eğitim almasının önünde bir takım engeller bulunmaktadır. Her şeyden önce geniş bir alanı kapsayan e-devlet eğitiminin kısıtlı sürelerde gerçekleştirilmesi olanaklı değildir. Diğer yandan eğitim süresinin uzatılması da maliyet ve iş gücü kaybından dolayı tercih edilmeyebilir. Bu nedenle kamu kurumlarında yönetici olarak görev yapacak personelin e-devlet konusunda belirli bir alt yapıya sahip olması gerektiği söylenebilir. Bunun sağlanmasında ise temel amacı kamu kurumlarının ihtiyaç duyduğu nitelikli mezunları yetiştirmek olan kamu yönetimi bölümlerinin sorumluluk üstlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, çalışmamızda Türkiye'deki kamu yönetimi bölümlerinde sunulan e-devlet eğitiminin durumu araştırılmıştır.

2.1. Araştırma Yöntemi

Çalışmamızda öncelikle kamu yönetimi bölümlerinin internette bulunan ders planları incelenmiştir. Programlarında e-devlet ve ilgili konularda lisans, yüksek lisans veya doktora dersi olan bölümlerde ders içerikleri taranmıştır. Lisans düzeyinde sorumlu öğretim üyelerine yönelik olarak yarı yapılandırılmış mülakat ve soru formu uygulanmıştır, yüz yüze görüşme imkânı olmadığı durumlarda telefon ve e-posta aracılığı ile öğretim üyeleri ile görüşülmüştür. Mülakat ve soru formlarında dersin müfredata eklenmesi süreci, dersin işleniş biçimi, öğrencilerin derse olan katılımı, dersin geleceği ve sürdürülebilirliği ile ilgili sorular sorulmuştur. Öğrencilerin e-devlet dersleri ile ilgili görüşlerini araştırmak amacıyla 2011 güz döneminde e-devlet dersi veren dört kamu yönetimi bölümünde anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde toplam 266 öğrenci e-devlet dersine kayıtlı olup, bunlardan 193'ü ankete katılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin %59,7'si (111) kadın, %40,3'ü ise erkektir (75). Elde edilen anketlerin 186'sı analiz için kullanılmıştır. Anket formunda dersi seçme nedeni, ders

memnuniyeti, kaynak bulma, bu dersi almanın avantajı ve dersin statüsü gibi konuları kapsayan on ifade yer almıştır. Öğrencilerden ifadelere karşılık gelen beş seçenektен birisini işaretlemeleri istenmiştir (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsız, Katılıyorum, Tamamen Katılıyorum). Öğrencilerden aynı zamanda e-devlet konusunun teknik, kuramsal, yasal, örgütsel ve siyasal boyutlarını yansıtan 22 konu başlığına birden yediye kadar bir önem derecesi atfetmeleri istenmiştir (bir en az önemli, yedi en çok önemli olmak üzere) Bu önem sıralaması aynı konu başlıklarına araştırmacılar tarafından verilen önem dereceleriyle karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler ve istatistik analizler ışığında kamu yönetimi bölümlerindeki e-devlet eğitiminin durumu, riskler, olanaklar ve e-devlet eğitiminin yaygınlaşması ile ilgili tartışma ve değerlendirmeler yapılmıştır.

2.2. E-Devlet Dersleri

Türkiye'deki kamu yönetimi bölümlerindeki eğitim programları incelendiğinde araştırma faaliyetlerindeki bu ilginin ders planlarına yansımadağı görülmektedir. Türk kamu yönetimi bölümlerindeki e-devlet eğitiminin hangi aşamada olduğu konusunda genel bir izlenim sunabilmek için sayısal bazı veriler kullanılabilir. 2011-2012 eğitim öğretim yılında 63 üniversitenin kamu yönetimi bölümlerine öğrenci kontenjanı verilmiştir. Bu bölümlerden 56'sı devlet, 8'i ise vakıf üniversitelerindedir (ÖSYM, 2011). Bu bölümlerin 39'unda yüksek lisans, 16'sında doktora eğitimi verilmektedir. Söz edilen çalışma, 63 Kamu Yönetimi Bölümünün 43'ünde e-devlet veya teknoloji ile ilgili bir lisans dersi olmadığını göstermiştir. Yüksek lisans eğitimi verilen 39 bölümün 11'inde e-devlet ile ilgili bir ders bulunmakta, buna karşılık doktora eğitimi verilen 16 programdan 4'ünde e-devlet ile ilgili bir ders bulunmaktadır.⁴ Başka bir anlatımla lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının önemli bir kısmında e-devlet ile ilgili konularda bir ders bulunmaktadır. E-devletle ilgili bir derse eğitim planında yer verildiğinde bu dersler seçmeli statüde olmaktadır. 2011-2012 eğitim öğretim yılında kamu yönetimi bölümlerinin eğitim programlarında yer alan e-devlet ve teknoloji konularındaki lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur⁵.

⁴ Bu rakamlar 15.10.2011-20.10.2011 tarihleri arasında internet yoluyla gerçekleştirilen enstitü ve bölümlerin müfredat incelemesine dayanmaktadır.

⁵ Temel Bilgi Teknolojileri veya Bilgi Teknolojileri dersleri gibi bilgisayar okur-yazarlığını geliştirmeyi amaçlayan dersler kapsam dışında bırakılmıştır.

Tablo 1 Üniversitelerin Kamu Yönetimi Bölümlerinde verilen Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Dersleri

ÜNİVERSİTE	LİSANS	YÜKSEK LİSANS	DOKTORA
1	Adıyaman Üniversitesi	Bilişim Sistemleri	X
2	Aksaray Üniversitesi	E-Devlet	X
3	Atılım Üniversitesi	E-Devlet ve Uygulamaları	E-Devlet Teori ve Uygulamaları
4	Avrasya Üniversitesi	E-Devlet	X
5	Bilecik Üniversitesi	X	Yönetişim ve E-Devlet
6	Dokuz Eylül Üniversitesi	Bilgi Toplumu ve E-Devlet	Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımında Teknoloji Ve Ağ Yönetimi İnternet Ceza Hukuku
7	Dumlupınar Üniversitesi	E-Devlet ve Uygulamaları	X
8	Erzincan Üniversitesi	Yönetimde Bilişim Sistemleri	X
9	Gazi Üniversitesi	Bilişim Sistemleri	X
10	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	E-Devlet	X
11	Gümüşhane Üniversitesi	E-Devlet Uygulamaları	X
12	Hacettepe Üniversitesi	Kamu Yönetiminde Enformasyon Teknolojileri	Bilgi Teknolojileri ve Kamu Yönetimi
13	Hitit Üniversitesi	E-Devlet ve Uygulamaları	X
14	Kafkas Üniversitesi	E-Devlet ve Uygulamaları	X
15	Karadeniz Teknik Üniversitesi	X	E-Devlet
16	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	Teknoloji ve Yenilik Yönetimi	X
17	Muğla Üniversitesi	Yönetim Bilgi Sistemi	E-Devlet
18	Mustafa Kemal Üniversitesi	E-Devlet	X
19	Nevşehir Üniversitesi	E-Devlet Uygulamaları	X
20	ODTÜ	E-Devlet ve Kamu Yönetimi	Technology and Organizations
21	Pamukkale Üniversitesi		E-Devlet ve Uygulamaları
22	Selçuk Üniversitesi	E-Devlet Uygulamaları Kamuda Sektörel Kriz ve E-	Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetimi

		Devlet	Dünyada ve Türkiye' de E-Devlet Uygulamaları	
23	Süleyman Demirel Üniversitesi	X	Elektronik Devlet	X
24	Uludağ Üniversitesi	X	Yönetimde Bilgi ve İletişim Teknolojileri İnternet ve Demokrasi	Yönetişim ve E-Devlet
25	Zirve Üniversitesi	E-Devlet	X	X

Ders planlarında e-devlet dersi olan bölümlerden ilgili öğretim elemanları ile yapılan e-posta ve telefon görüşmelerinde bu tablonun da dikkatli değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Lisans düzeyinde eğitim-öğretime 2010-2011 veya 2011-2012 dönemlerinde başlayan bölümlerde bu dersler henüz hiç okutulmamış, bazı bölümlerde ise seçmeli olan e-devlet dersi henüz hiç açılmamıştır. Ayrıca bazı bölümlerde daha önceki yıllarda açılan e-devlet dersi ilgili öğretim üyesinin kurum değiştirmesi nedeniyle sürdürülemediği için kapatılmıştır. Yüksek lisans ve doktora dersleri konusunda da benzer sorunlar yaşanmakta, dersler sürekli olarak açık tutulamamaktadır. Özellikle doktora programlarında e-devlet derslerinin olmamasının, bu alanda eğitim verebilecek öğretim üyelerinin yetişmesini de olumsuz etkilediği ileri sürülebilir. Böylelikle kamu yönetimi bölümlerinde e-devlet eğitimi konusunda ilk göze çarpan olgu, ders verilen bölümlerin sayıca azlığı ve derslerin sürdürülmesindeki güçlükler olarak gösterilebilir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda lisans dersleri yalnızca “E-devlet” ve “E-Devlet Uygulamaları” dersleri ile sınırlandırıldığında 2011-2012 güz döneminde üç bölümde e-devlet dersi açıldığı bulunmuştur. Bunlar Dumlupınar Üniversitesi, Hitit Üniversitesi ve Selçuk Üniversite’nin kamu yönetimi bölümleridir. Bir sonraki bölümde bahsedilen bölümler ve ek olarak ders içeriği e-devlet ile ilgili konuları kapsayan Hacettepe Üniversitesi’nde bu dersi alan öğrenciler ve derslerden sorumlu öğretim üyeleri ile gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları sunulmuştur.

2.3. E-Devlet Dersleri Konusundaki Görüşler

E-devlet dersleri ile ilgili görüşlerin belirlenmesi amacıyla 2011-2012 Eğitim Öğretim Yılı Güz Döneminde “E-Devlet” ve “E-Devlet Uygulamaları” derslerini ve Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde verilen “Kamu Yönetiminde Enformasyon Teknolojileri” dersini alan öğrencilere yönelik olarak bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca derslerden sorumlu öğretim üyelerine bir soru formu gönderilmiştir. Anket çalışmasında öğrencilerin e-devlet dersini seçme nedenleri, bu dersin

kariyerlerine etkisi konusundaki görüşleri, dersten memnuniyet durumları, dersin statusüne ilişkin görüşleri ve e-devlet ile ilgili konulara verdikleri önem dereceleri araştırılmıştır. Öğretim üyelerine gönderilen soru formunda ise e-devlet derslerinin eğitim müfredatına eklenmesi süreci, dersin işlenişi, konuların önem derecesi ve dersin sürdürülebilirliği ile ilgili görüşler araştırılmıştır. Elde edilen veriler üç başlık altında değerlendirilmiştir. Birinci başlıkta e-devlet derslerinin eğitim planlarına dâhil edilme süreci ve dersin sürdürülebilirliği konusunda öğretim üyelerinin görüşleri ele alınmıştır. İkinci aşamada e-devlet dersini alan öğrencilerin ders ile ilgili görüşleri sunulmuştur. Üçüncü aşamada ise öğrenci ve araştırmacıların e-devlet ile ilgili konulara atfettikleri önem derecesi hakkındaki veriler analiz edilmiştir.

2.3.1 E-Devlet Derslerinin Eğitim Planına Alınması ve Öğretim Üyelerinin Ders ile ilgili Görüşleri

E-devlet derslerinin eğitim planlarına alınması ve derslerden sorumlu öğretim üyelerinin ders ile ilgili görüşlerini öğrenmek için öğretim üyelerine bir soru formu gönderilmiştir. Soru formunda kamu yönetimi bölümlerindeki e-devlet eğitimi, dersin eğitim planına eklenmesi süreci, sorumlusu oldukları e-devlet dersinin işlenişi ve e-devlet derslerinin sürdürülebilirliği ile ilgili sorular yer almıştır. Öğretim üyelerinin verdikleri cevaplar şu maddeler altında incelenebilir.

Kamu Yönetimi Bölümlerinde E-Devlet Eğitimine Yönelik Genel Değerlendirmeler

Öğretim üyelerinin kamu yönetimi bölümlerindeki e-devlet eğitimi konusunda genel değerlendirmelerini öğrenebilmek için öncelikle kamu yönetimi bölümlerindeki e-devlet eğitimi yeterli bulup bulmadıkları sorulmuştur. Bu soruya cevap veren öğretim üyeleri, kamu yönetimi bölümlerinde verilen e-devlet eğitimi yetersiz olarak görmektedirler. Soru formunu gönderen üç öğretim üyesi de bu soruya hayır cevabını vermiştir. Bu yetersizliğin neden kaynaklanmış olabileceği konusunda ise e-devlet uygulamalarının günlük yaşamda çok kullanılmaması, kamu yönetimindeki dönüşümün anlamının içselleştirilmemiş olması, farkındalık, talep ve eğitici eksikliği olarak gösterilmiştir. Öğretim üyeleri e-devlet eğitiminin hangi düzeylerde verilmesi konusunda fikir birliği içindedirler. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde e-devlet ile ilgili derslerin olması gerektiğini düşünmektedir. Benzer biçimde Yazıcı (2010), bilişim teknolojileri, internet, e-devlet uygulamalarının teorik ve pratik boyutlarının eğitimin ilk aşamasından itibaren verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Kim ve Layne ise (2001:236-238)“kamu yönetimi yüksek lisans programlarına e-devlet yönetimi konuları ve e-devlette kamu yöneticileri üzerine yoğunlaşan içeriklerin eklenmesini” önermekte ve e-devlet konusunda örnek olaylar,

pratik yönler ve bilişim teknolojileri kapsamındaki e-devlet araştırmalarının önemine vurgu yapmaktadır. Ancak verilecek bu derslerin statüsü konusunda cevaplar farklılık göstermektedir. Bir öğretim üyesi e-devlet dersinin zorunlu olması gerektiğini düşünürken, diğeri hayır cevabını vermiştir. Üçüncü öğretim üyesi ise şu an zorunlu olmaması gerektiğini ancak gerekli alt yapı sağlandıktan sonra zorunlu olabileceğini ifade etmiştir. Öte yandan öğretim üyeleri temelde iki tür önkoşul dersi olması gerektiğini düşünmektedir. Bunlardan birincisi kamu yönetimindeki değişimi inceleyen dersler, ikincisi ise öğrencilerin temel bilgi teknolojilerini kullanabilmesine yönelik derslerdir.

Bölüm Eğitim Planına E-Devlet Dersinin Eklenmesi

Öğretim üyelerine yöneltilen bir diğeri soru, e-devlet derslerinin eğitim planlarına dâhil edilmesi sürecini konu edinmektedir. Bu sürecin diğeri bölümler için de ipuçları taşıyabileceğini düşünülebilir. Bu soruya verilen cevaplar, e-devlet derslerinin kolaylıkla eğitim planına girdiğini göstermektedir. Derslerin eğitim planlarına alınmasında ilgili öğretim üyelerinin önceki akademik çalışmalarının etkili olduğu söylenebilir. E-devlet derslerinin eğitim planlarına alınması süreci ile ilgili bu noktayı biraz daha açmak yararlı olacaktır. Yıldız vd. (2011), kamu yönetimi bölümlerinde Kamu Politikaları Analizi derslerinin eğitim planlarına eklenme sürecini inceleyen çalışmasında bu derslerin birkaç nedenle müfredatlara girdiğini bulmuştur. Sorumlu öğretim üyesinin yurt dışında yüksek lisans ve doktora çalışmaları sırasında kamu politikaları dersi almış olmaları, kamu yönetimindeki değişimlerin incelenmesinde bu dersin güçlü bir araç olarak görülmesi ve doktoralarını Türkiye’de yapan ikinci kuşak öğretim elemanları ve öğrenci değişim programları (Erasmus) bu derslerin eğitim planlarına girmesinde etkili olmuştur (Yıldız vd., 2011:352-354). Babaoğlu ve Demircioğlu da (2012:141) e-devlet derslerinin eğitim planlarına alınması sürecinde de benzer nedenlerin varlığını göstermektedir. Bu derslerden sorumlu öğretim üyeleri de doktora çalışmalarında e-devlet dersleri almış veya tezlerini e-devlet konusunda yazmışlardır. Diğeri yandan kamu yönetimindeki teknolojik değişimler bu ders için uygun bir ortam sağlamaktadır. Ancak burada e-devlet derslerinin eğitim planlarına dâhil edilme süreci ile ilgili başka bir noktaya değinilmelidir. Öğretim üyelerine gönderilen soru formunda bu dersin plana eklenmesi sürecinde akademik veya idari bir sorun yaşanıp yaşanmadığı sorulmuş, cevap olarak ise dersin kolaylıkla plana dâhil edildiğini sonucuna ulaşılmıştır. Derslerin kolaylıkla eğitim planına eklenebilmesinin altında iki neden olduğu ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi yeni kurulan üniversitelerde eğitim planlarının hazırlanması sürecinde öğretim üyelerinin daha bağımsız olmasıdır. Kurumsallaşmış gelenek ve derslerin bulunduğu üniversitelerde yeni

derslerin planlara girmesi daha sorunlu olmaktadır. Diğer yandan değişim programları çerçevesinde katalogların güncelleştirilmesi çalışmaları da e-devlet derslerinin planlara eklenmesi için bir olanak sağlamaktadır. E-devlet derslerinin eğitim planlarına dâhil edilme sürecinde en etkili faktörlerden bir tanesi ise *bu konularla ilgilenen öğretim üyesinin* olmasıdır. Çalışma sırasında telefonla görüőülen bir bölüm başkanına katalogda yer alan e-devlet dersinin neden açılmadığı sorulmuştur. Bölüm başkanının cevabı “Çok basit, bu konuyla ilgilenen hoca yok.” olmuştur. Bu cevabın kamu yönetimi bölümlerinin önemli bir kısmı için geçerli olduğu düşünülebilir. Böylelikle e-devlet derslerinin geleceği açısından, bu alanda bir farkındalık ve ilgi yaratılması gerektiği ileri sürülebilir.

E-devlet derslerinin eğitim planlarına alınması sürecinde göz önünde bulundurulması gereken faktörlerden bir tanesi, öğrencilerin bu dersten sağlayacağı yarar olarak değerlendirilebilir. Bu soruya cevap veren öğretim üyeleri öğrencilerin bu dersten sağlayacağı yararları “Sahaya çıktıklarında kullanmaları beklenen teknolojileri kullanabilecek ve bu modelin öneminin farkında olacaklardır” ve “bilişim farkındalık ve bilgileri artacaktır” ifadeleri ile belirtmektedir. Başka bir deyişle öğretim üyelerine göre e-devlet dersinin temel avantajları öğrencilerin teknoloji kullanım kapasitelerinin artırılması ve kamu yönetimini önemli ölçüde etkileyen teknolojik değişimler konusunda bilinçlenmelerini sağlamaktır. E-devlet uygulamalarının örgütsel, siyasal ve toplumsal etkileri göz önüne alındığında, bu alandaki farkındalığın öğrencilere meslek yaşamları için bir katkı getireceği ileri sürülebilir. Öğrencilerin de bu dersten fayda sağlayacaklarını düşündükleri söylenebilir. E-devlet dersleri daha önce değinildiği gibi genellikle seçmeli statüdedir. Öğretim üyelerine göre bu dersler açıldığında öğrencilerden yoğun bir ilgi görmektedir.

E-Devlet Dersinin Sürdürülebilirliği

Kuşkusuz e-devlet derslerinin eğitim planlarına dâhil edilmesinde göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsurlardan bir tanesi de derslerin sürdürülebilirliğidir. Daha önce belirtildiği gibi e-devlet derslerinin sürdürülebilirliği, bölümde bu alanda ilgili öğretim üyesinin bulunmasına bağlıdır. Seçmeli ders olarak e-devlet dersi planında yer alan bölümlerden bir kısmı, öğretim üyesi eksikliği nedeniyle bu dersi açamamaktadır. Diğer yandan daha önce bu dersi açmış olan bölümler, öğretim üyesinin kurum değiştirmesi nedeniyle sonraki yıllarda bu dersi kapatmak durumunda kalmıştır. Dersin sürdürülebilirliği ile ilgili soruya cevap veren öğretim üyelerinden ikisi kendileri kurum değiştirseler de dersin devam ettirilebileceğini, bu alanla ilgili öğretim üyesi bulunduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan bir öğretim üyesi kendisinin kurum değiştirmesi halinde dersin devam ettirilmeyeceğini düşündüğünü belirtmiştir. Daha önce de belirtildiği

gibi, sürdürülebilirlik konusu önemli bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak sürdürülebilirlikle ilgili bu kaygılara rağmen öğretim üyelerinin e-devlet derslerinin geleceği konusunda iyimser oldukları söylenebilir. Bu soruya cevap veren bir öğretim üyesi e-devlet derslerinin gelecekte zorunlu dersler arasına girebileceğini ve alt başlıklarının da ders haline gelebileceğini düşünmektedir. Diğer yandan bir öğretim üyesi, e-devlet derslerinin geleceği konusunda çok ümitli olmadığını belirtmekte, ancak kamu yönetimindeki teknolojik değişikliğin doğal sonucu olarak bu dersin zorunlu hale geleceğini düşündüğünü söylemiştir. Bir diğer öğretim üyesi de e-devlet derslerinin çeşitleneceğini ve diğer derslerin konuları arasına gireceğini düşünmektedir.

2.3.2. E-Devlet Dersi Alan Öğrencilerin Dersle İlgili Görüşleri

E-devlet derslerinin eğitim planlarına alınış süreci ve derslerin sürdürülebilirliği ile ilgili değerlendirmelerden sonra, bu bölümde dersleri alan öğrencilerin dersle ilgili görüşlerine ve dersten memnuniyet durumlarına değinilmiştir. Bu amaçla öğrencilere yönelik gerçekleştirilen ankette 10 ifade belirtilmiş ve öğrencilerden Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum ve Tamamen Katılıyorum seçeneklerinden bir tanesini işaretlemeleri istenmiştir. Tablo 2, ifadelere verilen cevapların frekans yüzdelere göstermektedir.

“Tamamen Katılıyorum” ve “Katılıyorum” seçenekleri birleştirildiğinde öğrencilerin “Bu derste işlenen konular ilgimi çekiyor” ifadesine %79,6’sının olumlu cevap verdiği görülmektedir. Öğrencilerin e-devlet dersinde işlenen konulara karşı ilgili oldukları ve seçmeli bir ders olarak eğitim planına alınması durumunda bu dersi alabilecekleri öne sürülebilir. Diğer yandan öğrencilerin %61,3’ü, aldıkları e-devlet dersinin meslek yaşantıları için kendilerine bir avantaj sağladığını düşünmektedir. Dersi alan öğrencilerin %81,1’i bu dersi almış oldukları için memnun olduklarını belirtmişlerdir. Bu dersi daha önce almamış olsalardı bu dersi seçeceklerini söyleyenlerin oranı %63,4’tür. Öte yandan öğrencilerin %79’u bu dersi diğer öğrencilere de önermektedir. Bu oranlar bir arada düşünüldüğünde e-devlet derslerinin öğrenciler için ilgi çekici olduğu ve ders içeriklerinin öğrencilerin memnuniyetini sağlayacak düzeyde olduğu ileri sürülebilir. Öğrenciler bu derslerle ilgili kaynak bulma konusunda da sıkıntı yaşamamaktadır.

Tablo 2 İfadelere Verilen Cevapların Frekans Dağılımı (%) (N:186)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Bu derste işlenen konular ilgimi çekiyor.	5,4	8,1	7	55,9	23,7
Bu ders meslek hayatım için önemli bir katkı sağladı.	3,2	11,3	24,2	42,5	18,8
Bu dersi aldığım için memnunum.	4,8	5,4	8,6	50,5	30,6
Bu konularla ilgili daha ileri düzey çalışmalar yapmak isterim.	6,5	18,8	31,2	28	15,6
Bu dersi daha önce almasaydım, mutlaka almak isterdim.	4,8	11,3	20,4	43,5	19,9
Bu dersle ilgili kaynak bulmakta zorlanıyorum.	17,2	43	10,8	19,9	9,1
Bu dersi öğretim üyesini beğendiğim için seçtim.	14,5	25,8	9,1	30,1	20,4
Bu dersin beklentilerimi karşıladığımı düşünüyorum.	3,8	8,1	19,4	51,6	17,2
Bu dersi diğer öğrencilere öneririm.	7,5	4,8	8,6	48,4	30,6
Bu ders zorunlu statüde olmalıdır.	10,2	16,7	25,8	23,7	23,7

Ankete katılan öğrencilerin %29'u kaynak bulmakta zorlandıklarını söylemektedir. Öğrencilerin %50,1'i bu dersin öğretim üyesini beğenmelerinin bu dersi seçmelerinde etkili olduğunu söylerken %49,1'i ise bu ifadeye katılmamaktadır. Diğer bir deyişle, dersin kendi özellikleri dersin seçilmesinde önemlidir, ancak öğretim üyesi de dersin seçilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Öğrencilerin en çok kararsız kaldığı iki ifade bu alanda daha ileri düzey araştırma yapmak ve dersin zorunlu statüde olmasına yönelik ifadedir. Öğrencilerin %31,2'si e-devlet konusunda daha ileri düzey çalışma yapma konusunda kararsızdır. Öte yandan dersin statüsü ile ilgili olarak öğrencilerin %26,9'u olumsuz, %47,4'ü olumlu görüş bildirirken kararsızların oranı %25,8'dir. E-devlet derslerinin zorunlu statüye geçirilmesi

düşünülyorsa, bunun aşamalı bir süreç içinde gerçekleştirilmesinin öğrenciler açısından alternatif bir seçenek olarak düşünülebileceği söylenebilir.

2.3.3. E-Devlet ile İlgili Konuların Önemi Konusunda Öğrenci ve Araştırmacıların Görüşleri

Öğrencilerin e-devlet dersleri konusundaki genel görüşlerini sunduktan sonra, ders konuları ile ilgili daha detaylı bir inceleme yapmak amacıyla, öğrencilerin e-devlet dersi ile ilgili konulara atfettikleri önem dereceleri araştırılmıştır. Bunun için 22 konu belirlenerek öğrencilerden her bir konuya verdikleri öneme 1’den 7’ye kadar bir değer vermeleri istenmiştir. Konular e-devlet uygulamalarının teknik, yasal, örgütsel, siyasal ve uygulamaya dönük bileşenlerini içeren konulardan seçilmiştir. Sonuçlar SPSS 15.0 istatistik programıyla analiz edilmiştir. Anket sonuçlarına göre konuların önem sıralaması Tablo 3’te sunulmuştur. Öğrencilerin en çok önem verdiği beş konu bilgi güvenliği, internete erişim hakkı, bilgi edinme, e-devlet ve kamu yönetimi ve e-imza konularıdır. Bu beş konudan e-devlet ve kamu yönetimi konusu dışındakilerin teknik ve yasal boyutları daha belirgin konular olduğu düşünülebilir.

Öte yandan e-devlet uygulamalarının tasarımı, e-ticaret/e-iş, e-devlet kuramları, e-devlet uygulamalarında kamu/özel ortaklığı ve teknolojik dışa bağımlılık konuları en alt sıradaki beş konudur.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre konulara verdikleri önem açısından bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Test sonucunda yalnızca bilgi toplumunun özellikleri konusuna verilen önem açısından bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Kız öğrenciler bu konuya erkek öğrencilerden daha fazla önem vermektedirler. Bölümler bazında öğrencilerin konulara verdiği önem açısından bir farklılık olup olmadığını analiz edebilmek için Kruskal-Wallis testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre E-imza, E-Devlet Kuramları, Bilgi Toplumunun Özellikleri, E-devlet Uygulamaların Tasarımı, E-demokrasi, E-ticaret/iş, Bilgi Edinme, Türkiye’de E-devlet Uygulamaları ve Başarı/Başarısızlık Faktörleri ile İnternet Ceza Hukuku konularında bölümler arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölümler arasındaki bu farklılığın öğretim üyelerinin ilgi alanlarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Tablo 3 Öğrencilerin Görüşlerine Göre E-Devlet Konularının Önem Derecesi

	N	ORT.	STD. SAPMA
Bilgi güvenliği	186	6,102	1,4576
Erişim hakkı	186	6,003	1,2884
Bilgi edinme	186	5,944	1,3210
E-devlet ve kamu yönetimi	186	5,795	1,5052
E-imza	186	5,706	1,6790
Bilişim suçları	186	5,593	1,6141
Türkiye’de e-devlet uygulamaları	186	5,491	1,5337
E-yönetişim	186	5,485	1,4281
E-belediyeçilik	186	5,464	1,5929
E-demokrasi	186	5,441	1,7673
AB e-devlet politikaları	186	5,368	1,5281
Liderlik ve teknolojik değişim	186	5,315	1,4287
Dünya’da e-devlet uygulamaları	186	5,310	1,6526
Bilgi toplumunun özellikleri	186	5,302	1,4232
E-devlet uygulamalarında yeni eğilimler	186	5,251	1,5775
Başarı/başarısızlık faktörleri	186	5,238	1,5857
İnternet ceza hukuku	186	5,187	1,8284
E-devlet uygulamalarının tasarımı	186	5,172	1,5570
E-ticaret, e-iş	186	5,129	1,7443
E-devlet kuramları	186	5,116	1,5277
E-devlet uygulamalarında kamu/özel ortaklığı	186	5,050	1,5007
Teknolojik dışa bağımlılık	186	4,596	1,8363

E-devlet dersi alan öğrencilerin e-devlet konularına verdikleri önem ile e-devlet alanında çalışan araştırmacıların bu konulara verdikleri önem arasında bir farklılık olup olmadığını ortaya çıkartmak için yapılan test, analizin son aşamasını oluşturmaktadır. Bu analizin sonuçları araştırmacılar ile öğrenciler arasında iletişimi sağlamak için kullanılabilir. Araştırmacıların görüşlerine göre e-devlet konularının önem sıralaması Tablo 4’te sunulmuştur. Araştırmacılar arasında sektörlere göre bir farklılık olup olmadığını araştırmak için yapılan testte Bilişim Suçları ve AB E-Devlet Politikaları konularında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Kamu kesiminde görevli araştırmacılar bu konulara daha fazla önem verirken,

üniversitelerde görevli araştırmacılar her iki konuya da kamu ve özel sektör araştırmacılarından daha az önem vermektedir. Kamudaki e-devlet uygulamalarının AB politikalarına paralellik göstermesi ve bürokrasinin yasal konulardaki endişelerinin daha yüksek olduğu düşünüldüğünde bu farklılık olağan görülebilir. Diğer yandan geri kalan 20 konuda araştırmacıların görüşleri benzeşim göstermektedir.

Tabloda görülebileceği gibi araştırmacılara göre en önemli ilk beş konudan bilgi güvenliği, bilgi edinme ve e-devlet ve kamu yönetimi konuları, öğrencilerin de en çok önem verdikleri beş konu arasındadır. Öte yandan araştırmacıların Türkiye’de e-devlet uygulamaları ve e-belediyecilik konularına öğrencilerden daha fazla önem verdikleri düşünülebilir.

Tablo 4 Araştırmacıların Görüşlerine Göre E-Devlet Konularının Önem Derecesi

	N	ORT.	STD. SAPMA
Türkiye’de e-devlet uygulamaları	80	6,299	1,0320
Bilgi güvenliği	80	6,289	1,0289
Bilgi edinme	80	6,117	,9675
E-devlet ve kamu yönetimi	80	5,922	1,1667
E-belediyecilik	80	5,883	1,2010
E-devlet kuramları	80	5,840	1,0438
E-imza	80	5,829	1,2668
Bilişim suçları	80	5,816	1,3660
Başarı/başarısızlık faktörleri	80	5,789	1,2760
Erişim hakkı	80	5,684	1,2140
E-ticaret, e-iş	80	5,658	1,3270
Bilgi toplumunun özellikleri	80	5,547	1,1395
E-devlet uygulamalarında yeni eğilimler	80	5,487	1,2375
İnternet ceza hukuku	80	5,473	1,4251
E-yönetişim	80	5,467	1,2562
E-demokrasi	80	5,461	1,3542
E-devlet uygulamalarının tasarımı	80	5,342	1,3459
E-devlet uygulamalarında kamu/özel ortaklığı	80	5,240	1,4912
Dünya’da e-devlet uygulamaları	80	5,211	1,5121
Liderlik ve teknolojik değişim	80	5,158	1,4760
Teknolojik dışa bağımlılık	80	4,908	1,5523
AB e-devlet politikaları	80	4,880	1,5505

Sıralamanın son beş sırasında yer alan kamu/özel ortaklığı ve teknolojik dışa bağımlılık konuları da öğrencilerin görüşleri ile uyumluluk göstermektedir. Bu farklılıkların anlamlı olup olmadığını analiz edebilmek için yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçları E-devlet Kuramları, E-Ticaret/İş, İnternete Erişim Hakkı, AB E-Devlet Politikaları, Türkiye’de E-Devlet Uygulamaları ve Başarı/Başarısızlık Faktörleri konularına verilen önem açısından iki grup arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar E-devlet Kuramları, Türkiye’de E-Devlet Uygulamaları, Başarı/Başarısızlık Faktörleri ve E-Ticaret/İş konularına öğrencilerden daha fazla önem vermektedir. Buna karşılık öğrenciler İnternete Erişim Hakkı ve AB E-Devlet Politikalarına araştırmacılardan daha fazla önem vermektedir. Mezuniyet sonrası ihtiyaçlar düşünüldüğünde araştırmacıların daha fazla önem verdikleri konuların ders içeriklerinde daha fazla vurgulanması gerektiği ileri sürülebilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Dünyanın birçok yerinde e-devlet projelerine önemli miktarlarda zaman ve para harcanmaktadır. Ancak bu girişimlerin önemli bir bölümü eğitim eksikliği, nitelikli personel ve destek programlarının yokluğu gibi beşeri faktörlerden dolayı aksayabilmekte, kendilerinden beklenen yararları sağlayamamaktadır. Her ne kadar bilişim teknolojileri ve e-devlet konularında akademik bilgi üretimini arttırmaya yönelik önemli çabalar gösterilse de e-devlet hizmetlerinin arzı ile bu konulardaki eğitim arzı arasında bir dengesizlik göze çarpmaktadır. Eğitim açısından yaşanan bu kısıtlılık, her geçen gün artan talep yönü karşısında tıkanıklıkların yaşanmasına yol açabilecektir. Bu noktada değişik kesimlere (toplum, tasarımcılar, kamu yöneticileri ve öğrenciler) erişim olanağına sahip olan yükseköğretim kurumları çok daha önemli bir rol üstlenmelidir. Çalışmamızda bu geniş kapsamlı eğitim gündeminin yalnızca küçük bir kesiti olarak kamu yönetimi bölümlerindeki e-devlet eğitimi konusu ele alınmıştır. Ancak çalışmanın sonuçları, kamu yönetimindeki teknolojik değişimleri yönetmesi beklenen bu kesit için dahi ciddi eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Her şeyden önce kamu yönetimi bölümlerinin önemli bir kısmında e-devlet veya bilişim teknolojileri ile ilgili bir ders bulunmamaktadır. Planlarda yer alan derslerin ise açılması ve sürdürülebilirliği ile ilgili sıkıntılar olduğu görülmektedir. Böylelikle e-devlet derslerinin yaygınlaştırılması ve bu alanda öğretim üyesi eksikliğini gidermeye yönelik önlemler alınması gerektiği öne sürülebilir. Bu yapılırken disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsenmesi, e-devlet derslerinin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Dahası, e-devlet derslerinin daha etkin kavranabilmesi için temel düzeyin üzerinde bilişim teknolojileri

içerikli derslerin planlara eklenmesi ve uygulayıcı ve araştırmacıların görüşlerine daha fazla yer verilmesi önerilebilir.

E-devlet derslerinin geleceği konusunda iyimser bir eğilim olduğu söylenebilir. Araştırma sonuçları öğrencilerin e-devlet dersleri konusunda ilgili olduklarını ve bu dersler eğitim planlarına alındığında tercih edilebileceklerini göstermektedir. Öğrenciler aynı zamanda bu derslerin kariyer gelişimleri için katkı sağlayacaklarını da düşünmektedir. Öte yandan öğretim üyeleri de e-devlet derslerinin yaygınlaşacağı konusunda hem fikirdir. Bu olumlu bir eğilim olmakla birlikte, bu derslerdeki artış beraberinde önemli bir riski de barındırmaktadır. Son beş yıldır e-devlet derslerinin sayısında bir artış gözlenmektedir. Bu noktada Babaoğlu ve Demircioğlu'nun (2012:143-144) değindiği gibi kurumsal benzeşim (izomorfizm) sorunu kritik bir hale gelmektedir. Elbette böyle bir gelişmenin sonucu, görünüşü doğru ancak geri planında önemli alt yapı eksiklikleri olan klonların üremesidir. Bologna süreci kapsamında yükseköğretim kurumlarında yaşanan benzeşim sürecinde bu türden bir eğilimin uyarı işaretlerini görmek mümkündür. Bu nedenle e-devlet derslerinin eğitim planlarına eklenmesine paralel olarak (daha iyisi daha öncesinde) gerekli kaynak ve kabiliyetlerin geliştirilmesi önemlidir.

Kamu yönetimi bölümlerinde e-devlet derslerinin statüsünün geliştirilmesi için Rogers'ın (2003) yeniliklerin difüzyonuna yönelik önerileri kapsamında şu öneriler getirilebilir:

Görece avantaj: E-devlet derslerinin öğrenciler ve bölümler açısından sağlayabileceği avantajlar açıkça belirlenmeli ve tanıtılmalıdır.

Uyumluluk: E-devlet derslerinin kamu yönetimi disiplini içindeki uyumluluğuna ek olarak günlük ve mesleki yaşamdaki rolü vurgulanmalıdır.

Basitlik: E-devlet konuları disiplinlerarası nitelikleri ve çok boyutlu özellikleriyle karmaşık ve öğrenilmesi zor konular gibi algılanabilir. Ancak bu eğitimin hedef kitlelerine göre basitleştirilmiş programlar hazırlanabilir.

Denenebilirlik: E-devlet dersleri eğitim planına alınmadan önce ilgili konular diğer derslerde işlenebilir. Ayrıca kamu yönetimi bölümleri ve e-devlet uygulamalarını yoğun olarak kullanan kurumlar arasında staj programları düzenlenebilir.

Gözlemlenebilirlik: E-devlet dersleri ile ilgili gözlemlerin değişik platformlarda paylaşılması önemlidir. Öğrenci ve öğretim üyelerinin bu konuya ilgi duymasını sağlayabilecek bilimsel etkinlikler düzenlenebilir. Ayrıca bölümlerin ve öğretim üyelerinin tecrübelerini paylaşacakları bir ağ oluşturulması önerilebilir.

Bu çalışmada getirilen öneriler, kamu yönetimi bölümleri göz önüne alınarak düşünülmüşse de kamu yönetimi bölümlerinin sorumluluklarının

kendi öğrencileri ile sınırlı olduğu söylenemez. Kamu görevlileri ve çok daha önemlisi halka yönelik eğitim programlarında da kamu yönetimi bölümlerinin sorumluluk üstlenmesi kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- AUGUSTINAITIS, A., & PETRAUSKAS, R. (2004). Master Studies on e-Governance Administration: The First Experience in Lithuania. *EGOV 2004(3183)*, 438-445. (R. Traunmüller, Derleyici) Heidelberg: Springer LNCS.
- BABAOĞLU, C., DEMIRCIOĞLU, M.A. (2012). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Bölümleri Müfredatında E-Devlet Derslerinin Durumu. M.Z. Sobacı, M. Yıldız içinde, *E-Devlet Kamu Yönetimi ve Teknoloji İlişkisinde Güncel Gelişmeler* (s. 129-150). Ankara: Nobel.
- BENSGHIR, T. K., & YILDIZ, M. (2003). The Influence of Information Technology on Turkish Public Administration Curricula. ASPA (Dü.), *26th Teaching Public Administration Conference*. Dayton, Ohio.
- BIASOTTI, M. A., & NANUCCI, R. (2004). Teaching e-Government in Italy. *Springer LNCS(3183)*, 460-463. (R. Traunmüller, Dü.) Heidelberg: Springer.
- CHIU, S. C. (2007). Understanding the Adoption and Diffusion of Information Related Curricula: Multiple Theoretical Perspectives. *Doktora Tezi*. Indiana University.
- ÇUKURÇAYIR, M. A., & ÇELEBI, E. (2009). Bilgi Toplumu ve E-Devletleşme Sürecinde Türkiye. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 59-82.
- DAWES, S. S. (2004). Training the IT-Savvy Public Manager: Priorities and Strategies for Public Management Education. *Journal of Public Affairs Education*, 10(1), 5-17.
- DPT. (2011). *Bilgi Toplumu İstatistikleri 2011*. Ankara: DPT Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı.
- EUROPEAN COMMISSION. (2012). *Factsheets*. epractice.eu: <http://www.epractice.eu/files/eGovernmentTurkey.pdf> adresinden alınmıştır
- EUROSTAT. (2012). *Eurostat/Information Society*. Eurostat: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/information_society/data/main_tables adresinden alınmıştır
- FOUNTAIN, J. (2001). *Building the Virtual State*. Washington: Brookings Institution Press.
- GARSON, D. (2006). *Public Information Technology and E-Governance: Managing the Virtual State*. NC: Jones and Bartlett Pub.
- GAULD, R., GOLDFINCH, S., & HORSBURGH, S. (2010). Do They Want It? Do They Use It? The "Demand-Side" of e-Government in

- Australia and New Zealand. *Government Information Quarterly*, 27(2), s. 177-186.
- HEEKS, R. (2003). *Most E-government for Development Projects Fail: How Can Risks Be Reduced?* Manchester: Institute for Development Policy and Management, University of Manchester.
- İÇİŞLERİ BAKANLIĞI MAHALLI İDARELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2011). *e-Devlet (Yerel) Uygulamaları Anketi Raporlaması*. Ankara: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü.
- KALKINMA BAKANLIĞI BİLGİ TOPLUMU DAİRESİ. (2012). *Bilgi Toplumu Tarihiçesi*. Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Dairesi Web Sitesi: <http://www.bilgitoplumu.gov.tr> adresinden alınmıştır
- KARKIN, N., & ÇAYHAN, H. S. (2011). Vilayet ve İl Özel İdare Web Sitelerinde E-Katılım Olgusu. *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(13), 55-80.
- KIEL, D. (1986). Information Systems Education in Master Programs in Public Affairs and Administration. *Public Administration Review*, 46(Special Issue: Public Management Information Systems), 590-594.
- KIM, S., & LAYNE, K. (2001). Making the Connection: E-Government and Public Administration Education. *Journal of Public Affairs Education*, 4(4), 229-240.
- KOLSAKER, A., & KELLY, L. L. (2008). Attitudes towards e-Government and e-Governance: a UK Study. *International Journal of Public Sector Management*, 21(7), 723-738.
- KRAEMER, K. L., & NORTHROP, A. (1989). Curriculum Recommendations for Public Management Education in Computing: An Update. *Public Administration Review*, 49(5), 447-453.
- MEDENİ, T., BALCI, A., & DALBAY, Ö. (2009). Understanding Citizen Demands for Wide-spreading E-Government Services in Turkey: A Descriptive Study. *European and Mediterranean Conference on Information Systems*, (s. 1-11). İzmir.
- NORTHROP, A. (1999). Challenge of Teaching Information Technology in Public Administration Graduate Programs. D. Garson içinde, *Information Technology and Computer Applications in Public Administration* (s. 7-22). PA: IGI.
- PARK, H. M., & PARK, H. (2006). Diffusing Information Technology Education in Korean Undergraduate Public Affairs and Administration Programs: Driving Forces and Challenging Issues. *Journal of Public Affairs Education*, 12(4), 537-555.
- PAVLICHEV, A. (2004). The E-Government Challenge for Public Administration Education. A. Pavlichev, & D. Garson içinde, *Digital Government: Principles and Best Practices* (s. 276-289). PA: IGI.

- PERRY, J. L. (2001). A Symposium on Transformations in Public Affairs Education: Challenges, Progress, and Strategies. *Journal of Public Affairs Education*, 7(4), 209-211.
- ROGERS, M. E. (2003). *Diffusion of Innovations* (5. Basım b.). NY: Free Press.
- UNPAN. (2012). <http://www2.unpan.org/egovkb/datacenter/CountryView.aspx> adresinden alınmıştır
- Van DEURSEN, A., Van DIJK, J., & EBBERS, W. (2006). Why E-Government Usage Lags Behind: Explaining the Gap Between Potential and Actual Usage of Electronic Public Services in Netherlands. *Lecture Notes in Computer Science*(4084), 296-280.
- YAZICI, A. (2010). Teaching and Research on E-Government. *International Conference on eGovernment and eGovernance*. Antalya.
- YILDIZ, M., DEMIRCIOĞLU, M. A., & BABAOĞLU, C. (2011). Teaching Public Policy to Undergraduate Students: Issues, Experiences, and Lessons in Turkey. *Journal of Public Affairs Education*, 17(3), 343-365.